

Հ. Կ. ԹՈՒՐՅԱՆՑ

ՆԱՎԹԱՅԻՆ ՆՈՐ ԿՈՆՑԵՍԻՏԱՆԵՐԻ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԵՎ ՄԻՋԻՆ
ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ

Վերջին մի քանի տարիներին Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներում հետզհետե ավելի հետևողական կերպով մուտք են գործում նավթային մոնոպոլիստական ռոմ և համեմատաբար ավելի փոքր խմբավորումներ, այսպես կոչված անկախներ, կողմնակիներ¹։ Վ. Ի. Լենինը հիշատակում է Կեստների մի աշխատություն մասին, որի մեջ նման ընկերություններին անվանում են «կողմնակիներ»։

Հանրահայտ է, որ Մերձավոր և Միջին Արևելքի պաշարներով քիչ թե շատ հարուստ շրջանները կոնցեսիաներով և կամ պրիորիտի զանազան կարգի իրավունքներով արդեն վաղուց գրավված են խոշորագույն մոնոպոլիաների կողմից։ Հետևապես, անկախների, փոքրների, կողմնակիների, նորեկների կողմից այս ասպարեզը մուտք գործելը պահանջում է բացառություն։

Բուրժուական գաղափարախոսներից շատերը նման երևույթները պարզապես անվերապա ընդհանուր հասարակարգին հստակ չլիքերալիզմին²։ Ըստ որում, կապիտալիզմի, միջևանգամ նրա մոնոպոլիստական ստադիայի պայմաններում, իբր թե տիրում է ազատություն, ամենքի առաջ բոլոր ասպարեզներն ազատ են, մոնոպոլիաների տիրապետություն իրականության մեջ չկա, և կամ եթե կա, դա չափազանց սահմանափակ բնույթ ունի։

Մինչդեռ հայտնի է, և դա Լենինի դիտարկումն է՝

¹ Այս կարգի ընկերություններին անգլերեն outsiders են անվանում, որը նշանակում է զբոսիչներ, այսինքն կառույցներից ու խոշոր մոնոպոլիստական խմբավորումներից դուրս մնացածներ։

² Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 22, էջ 267։

րից մեկն է, որ իմպերիալիզմը կապիտալիզմի ամենաբարձր ստադիան է, նրա զարգացման անխուսափելի և վերջին փուլը, որ կապիտալիզմի պայմաններում մոնոպոլիան օրինաչափ երեվոյթ է:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո սոցիալիզմի վերածումը համաշխարհային սիստեմի, ինչպես և նախկին գաղութային մի շարք երկրների ազատագրումը իմպերիալիզմի լծից, նոր փոխհարաբերություններ ստեղծեցին սոցիալիզմի, կապիտալիզմի և ադատագրված երկրների միջև՝ ի վնաս միջազգային կապիտալիզմի մոնոպոլիստական սիստեմի: Գաղութային սիստեմի շարունակվող քայքայման պատճառով սեղմվեցին նաև կապիտալիստական գլխավոր տերությունների համար ոչ միայն նախկին դադութների հումուլթի աղբյուրները ու ապրանքային շուկաները այլև կապիտալ ներդրումների ոլորտը: Այս իսկ պատճառով Մերձավոր և Միջին Արևելքում անկախների կամ կողմնակիների, ինչպես նաև տեղական կապիտալի ու պետական նախաձեռնությամբ համար հսկա ասպարեզ բացվեց, որը կազմում էր անգլիական, հոլանդական, մասամբ ֆրանսիական ու Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո հատկապես Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների մոնոպոլիաների մենաշնորհը:

Սոցիալիզմի ու կապիտալիզմի, և մյուս կողմից իմպերիալիզմի ու ազգային-ազատագրական ուժերի փոխհարաբերության մեջ տեղի ունեցող փոփոխությունները հասցրին իմպերիալիստական սիստեմի հետագա քայքայմանը: Դրանք նպաստեցին առաջին հերթին հակասությունների սրմանն ու խորացմանը կապիտալիստական խոշոր պետությունների և մոնոպոլիստական խլամբորումների միջև և ապա մոնոպոլիաների դիրքերի թուլացմանը:

Արդարև, ազգային ինքնորոշման գաղափարների աննախընթաց զարգացման, նախկին գաղութային և կիսագաղութային մի շարք երկրների կողմից անկախություն ձեռք բերելու, սոցիալիստական լազերի կողմից այդ երկրներին ցուցաբերվող աջակցության և պաշտպանության շնորհիվ Մերձավոր և Միջին Արևելքի մի շարք երկրների իշխանությունները մասամբ ազատվեցին օտարերկրյա մոնոպոլիաների և նրանց թիկունքում կանգնած կառավարությունների տիրապետող ազդեցությունից:

Օտարերկրյա մոնոպոլիաների ազդեցությունից ազատված դալով տեղական իշխանությունները կողմնակի կամ անկախ ընկերություններին նոր կոնցեսիաներ շնորհելու միջոցով փորձեցին

¹ Այս վերջինը տղայնադման միջոցով:

խախտել մինչև այդ գործող կոնցենսիոն ընկերությունների միահեծան դրությունը: Նրանք պայմանագրային նոր կապերի մեջ մտան նաև սոցիալիստական երկրների առևտրական և այլ կազմակերպությունների հետ:

Երկրորդ կարևոր հանգամանքը այն է, որ խոշոր մոնոպոլիաները նոր կոնցենսիաներով հանձնվող տերիտորիաներով ըստ երկվույթին շահագրգռված չեն: Դրա պատճառը գուցե այն է, որ այդ տերիտորիաները նրանց կողմից անցյալում հետադուրով են, և դրական ոչ մի արդյունք չի ստացվել:

Վերջապես երրորդ գլխավոր հանգամանքն այն է, որ հաճախ որպես անկախներ հանդես եկող ընկերություններն իրականում այդպես չեն և ուղղակի կամ անուղղակի կապերով զոգված են այդ տեղերում արդեն գործող խոշորագույն մոնոպոլիստական խմբավորումների հետ: Ուստի այդ կարգի «նորեկների» առաջ արգելք հարուցելու հարց, ինքնըստինքյան, չի ծագում:

Ներկա հոգվածում չենք անդրադառնալու Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներում գործող խոշոր մոնոպոլիստական ընկերությունների գործունեությանը: Այդ մասին կան բազմաթիվ աշխատություններ և հոգվածներ¹:

Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ հիշյալ շրջանի նավթային կոնցենսիաների պատմության մեջ նկատվել են խիստ պայքարի, ինչպես և համեմատաբար ավելի կայուն «խաղաղ» ժամանակաշրջաններ:

Ուսումնասիրությունները բերում են այն եզրակացության, որ օրինակ 1930-ական թվականներից մինչև 1940-ական թվականները պայքարը խոշոր մոնոպոլիստական խմբավորումների միջև որոշ չափով մեղմացել էր, որովհետև Մերձավոր ու Միջին Արևելքի նավթաշատ հայտնի տերիտորիաները արդեն բաժանված էին և «կարմիր գծի»² ու կարտելային բնույթի այլ սահմանափակիչ հա-

¹ См. К. Гофман, Нефть и англосаксонский империализм, М., 1930; М. Авсенева, Англо-американская борьба за нефть..., М., 1954; В. С. Баскин, Нефтяные монополии на Ближнем и Среднем Востоке, М. 1957, И. П. Беляев, Американский империализм в Саудовской Аравии, М. 1957. Հ. Քրյան, Նավթադրույնաբերության տեղաբաշխումը և անգլո-ամերիկյան իմպերիալիստների հակառակությունները Մերձավոր և Միջին Արևելքում, Երևան, 1957 և ուրիշներ:

² 1928 թ. ստորագրված այս պայմանագրի համաձայն յուրաքանչյուր պայմանավորվող կողմ պարտավոր էր կարմիր գծով նշված տարածություններում հետախուզումներ չկատարել և կոնցենսիաներ ձեռք չբերել: Գարմիր գծով նշված տարածությունների մեջ էր մտնում Մերձավոր Արևելքի մեծա-

մաձայնագրերով «նորեկների» առաջ մուտքը փակ էր: Սակայն, այդ բաժանումը «...հզոր տրեստների միջև, իհարկե չէր» բացառում վերաբաժանումը. եթե զարգացման անհամաչափությունը...» և այլ պատճառների «...հետևանքով ուժի հարաբերություններ փոխվում է»¹:

Ուստի Լրկրորդ համաշխարհային պատերազմին հաջորդող տարիներին, Լրր ամերիկյան նավթային մոնոպոլիաները ավելի վճռական և հետևողական կերպով սկսեցին ներթափանցել Մերձավոր և Միջին Արևելքի նավթարդյունաբերության ասպարեզը, այդ առաջին կայունության ժամանակաշրջանին հաջորդեց սուր պայքարի նոր ժամանակաշրջան: Պայքարը ավելի խստացավ մանավանդ այն ժամանակ, երբ Սաուդյան Արաբիայի կոնցեսիոն ընկերության մեջ փորձեցին մուտք գործել ամերիկյան նավթային մոնոպոլիաներից այն ամենախոշորները, որոնք բաժնետեր էին «Իրաք Պետրոլիում» ընկերության մեջ: Այդ կապակցությամբ փորձ արվեց «կարմիր գծի» համաձայնագրի սահմանափակիչ հոգվածը գործադրել այդ «ուխտագրութ» ընկերությունների հետագա էքսպանսիան զսպելու համար: Սակայն, այդ և ուրիշ կարգի բոլոր արդելքները չկարողացան կասեցնել «Ստանդարդ Օյլ Օֆ Նյու Ջերսի» և «Սոկոնի Վալուում Օյլ» ընկերությունների ներթափանցումը հիշյալ շրջանները, որի հետևանքով էլ «կարմիր գծի» համաձայնությունը 1948 թ. նոյեմբեր ամսին վերացավ:

Երբ «Արաբիան-Ամերիկըն Օյլ Կոմպանին» և «Կուվեյտ Օյլ Կոմպանին», Մերձավոր և Միջին Արևելքի նավթարդյունաբերության մեջ վերջնականապես գրավեցին և ամրապնդեցին իրենց դիրքերը, հին տիրապետողները ստիպված եղան տեղի տալ և հաշտվել ստեղծած իրադրության հետ, ու համաձայնվեցին այս շրջանի նավթարդյունաբերության ղեկավար գիրքերը բաժանել նոր եկող հսկանների հետ:

Ստեղծվեց երկրորդ կայունության ժամանակաշրջանը, որն, 1956—1957 թթ. սկսած, մուտք գործող նոր կոնցեսիոն ընկերությունների հանդես գալու պատճառով նորից խախտվելու սպառնալիքի տակ է:

Այդ ժամանակաշրջանում էր, որ Իրանում նոր կոնցեսիոն իրա-

դույն մասը, այդ թվում Սաուդյան Արաբիան: Այս համաձայնությունը մի քանի խոշորների կողմից այդ շրջանի նավթարդյունաբերության մեջ հսկողություն ձեռք բերելու մի ցայտուն օրինակ է:

¹ Վ. Ի. Լեճիճ, Երկեր, հատ. 22, էջ 328:

վունքներ ձեռք բերեց իտալական ԱՋԻՊ Միներարիա՝ մոնոպոլիստական ընկերությունը, որը հիմնեց «Սոսիետե Իբանո-Իտալիեն դե Պետրոլ» կամ կրճատ ՍԻՐԻՊ՝ ընկերությունը։ Կոնցեսիոն պայմանագիրը՝ ստորագրվեց Թեհրանում 1957 թ. սեպտեմբերի 5-ին։ Այս ընկերության կոնցեսիոն տարածությունների մեջ են մտնում.

ա) մինչև այդ թվականը կոնցեսիաներից ազատ մնացած Պարսից ծոցի հյուսիսային շրջանում 5.600 քառակուսի կիլոմետր տարածությունը, բ) Զագրոսյան լեռնասիւտեմի արևելյան շրջանում 11.300 քառակուսի կիլոմետր տարածությունը, գ) երկրի հարավում, Օմանի ծովին զուգահեռ ծովափնյա 6.000 քառակուսի կիլոմետր տարածությունը։

Այս կոնցեսիոն պայմանագրի, մեզ համար հետաքրքրություններ կայացնող հոդվածները ցույց են տալիս նախ, թե ինչ նոր էլեմենտներ են բերված հին կոնցեսիաների պայմանների հետ համեմատած, երկրորդ՝ թե այս նոր էլեմենտները ինչ հավանական անդրադարձումներ կարող են ունենալ կոնցեսիաներ շնորհող իշխանությունների և նավթային մոնոպոլիստների հետագա փոխհարաբերությունների վրա։

Կոնցեսիոն պայմանագրերի մեջ հոնորարների բաշխման պայմանների մասին հոդվածները, իհարկե, շատ կարևոր են։ Նրանց հիմնական նպատակն է երկրի նավթային հարստությունների հանձնման դիմաց ապահովել, որքան կարելի է, բարձր եկամուտներ՝ կոնցեսիան շնորհող երկրի օգտին։ Ուստի քննարկումը սկսենք տարրեր կոնցեսիոն պայմանագրերի հոնորարների հարցին վերաբերող հոդվածների մեկնաբանությամբ։

Մինչև ՍԻՐԻՊ-ի, հետագայում Ճապոնական և այլ կոնցեսիոն նոր ընկերությունների հանդես գալը, հոնորարային ամենանպաստավոր պայմանների բազան էր 50/50 համամասնությամբ շահույթների բաժանման սխեման։ Սա տարածում գտավ հատկապես Իրանի նավթային հարստությունները ազգայնացնելու համար, 1951—1954 թթ. մղած պայքարի ձախողումից հետո։ Մերձավոր և Միջին Արևելքում գործող մոնոպոլիստական ընկերությունները այդ սխեմանը ընդունեցին, որպեսզի Իրաքում, Սաուդյան Արաբիայում, Կուվեյտում և այդ շրջանի նավթարդյունաբերող մյուս երկրներում կանխվեն նավթարդյունաբերությունը ազգայնացնելու փորձերը։

¹ AGIP Mineraria.

² Société Irano-Italienne des Pétroles, (SIRIP).

³ See The Petroleum Times, Supplement to vol. XI, № 1572 November 8, 1957.

Հետագայում, իրանի նավթը ազգայնացնելու փորձի ձախողումից հետո, երբ Միջազգային Կոնսորցիումը ստեղծելու կապակցությամբ բանակցություններ էին վարվում, համամասնության այս սխեման հիմք ծառայեց երկու կողմերի համար, շնայած այն հանգամանքին, որ անգլո-իրանական վեճի ամենաեռուն օրերին դրանից ավելի նպաստավոր առաջարկներն անգամ մերժվել էին:

Այսպես, շահույթների բաշխման 50/50 % նշված հարաբերությունը տվյալ դեպքում չի տալիս ճիշտ պատկերը, քանի որ Միջազգային Կոնսորցիումը աղատված է հարկեր և մաքսային տուրքեր վճարելու պարտավորությունից: Սրանումն է ՍԻՐԻՊ-ի և նրան նախորդող կոնցեսիաների միջև եղած գլխավոր տարբերություններից մեկը: Այս նոր պայմանագրի համաձայն շահույթները իրոք որ պիտի բաժանվեն 50/50 % հարաբերությամբ¹, քանի որ այն պիտի կիրառվի իրանական կառավարությանը հասանելի հարկերի և այլ տուրքերի վճարումից հետո միայն: Արդարև, ինչպես պայմանագրում նշված է շահույթների 50% որպես հարկ պետական գանձարանը մուծելուց հետո մնացածը պիտի բաժանվի հավասար համամասնությամբ ՍԻՐԻՊ-ի և իրանական վեճի Ազգային ընկերության միջև, որը բաժնեկից էր նոր ընկերությանը:

Այս հանգամանքը իտալական մոնոպոլիստական շրջանների համար պրոպագանդայի առիթ ծառայեց և մեծ աղմուկով հայտարարվեց, թե ՍԻՐԻՊ-ի պայմանագրի համաձայն հոնորարների համար ընդունված բազան փաստորեն հանգում է 75/25 % հարաբերությանը՝ հօգուտ իրանի: Սա, իհարկե, ճիշտ չէ: Մյուս կողմից, մրցակից ընկերությունները, հակառակ ծայրահեղության դիմելով, փորձում են ապացուցել, որ նոր և հին պայմանագրերի միջև տարբերություն չկա: Այս ևս ճիշտ չէ:

Այժմ անցնենք այս պայմանագրում եղած նոր էլեմենտների ինչպես և երկու հակառակորդ կողմերի առաջ քաշած փաստարկումների քննարկմանը:

Ինչպես հայտնի է, առևտրական, արդյունաբերական և տրնտեսական զանազան այլ ասպարեզներում գործող ընկերությունները, հարկերի, մաքսային և այլ տուրքերի կապակցությամբ վճարումները իրենց հաշվմատյաններում արձանագրում են որպես ընթացիկ ծախսեր, որոնք շահույթների բաշխման ժամանակ հանդես չեն գալիս:

Այս տեսակետից ՍԻՐԻՊ-ի պայմանագրում հոնորարների հաշ-

¹ Եվ մի քիչ ավելի:

վառման սխտեմը համեմատած հների հետ ինչ խոսք, որ նոր էլեմենտ է մտցնում:

Երկրորդ նորությունը այն է, որ ՍԻՐԻՊ-ի մեջ հավասար մասնակցում են ինչպես իտալական մոնոպոլիստական խումբը, ԱԶԻՊ Միներարիան, այնպես էլ Իրանի նավթի Ազգային ընկերությունը, որը, ինչպես գիտենք, պետական նախաձեռնություն է և որին հանձնված է Իրանի նավթային ողջ հարստությունների տնօրինման գործը: Նա այդ պարտականությունը կատարում է իր սեփական միջոցներով¹ և կամ կոնցեսիաներ շնորհելու միջոցներով: Իրանի նավթի ազգային ընկերությունը, որպես ՍԻՐԻՊ-ի բաժնեկից կապիտալ ներդրումներին մասնակցելով, որոշ բաժին է վերցնում: Պարզ է, որ այդ ռիսկի դիմաց էլ շահույթների բաժինը համեմատաբար ավելի բարձր պետք է լինի:

Վերջապես երրորդ նոր էլեմենտը այն է, որ հետախուզական աշխատանքների կապակցությամբ հողային վարձ տալու պարտավորությունից ՍԻՐԻՊ-ը ազատվում է: Մինչդեռ մինչև այդ, ընդունված կարգ էր, որ հետախուզումներ կատարվող տերիտորիաների համար, դեռևս մինչև կոնկրետ հայտնաբերումների հանգեը, նոմինալ վարձ էր վճարվում: Ազատված լինելով այս վարձերից ՍԻՐԻՊ-ի հոնորարային հարաբերությունը, որոշ չափով կորցնում է իր լիարժեքությունը:

Եվ ահա այս հանգամանքները մեծ «ճարտարությամբ» օգտագործվեցին մրցակից խմբավորումների կողմից ապացուցելու համար, թե իրականության մեջ ՍԻՐԻՊ-ի կոնցեսիոն համաձայնագրի հոգվածները վերջիվերջո հանգում են այն նույն պայմաններին, որոնցով ղեկավարվում են Կոնսորցիումը, «Իրաք Պերոլյումը», ԱՐԱՄԿՈ-ն, «Կուվեյտ Օյլը» և այլն: Հետևաբար, ասում են նրանք 50/50 % հարաբերությունը² այն օպտիմում կետն է, որից հետո Մերձավոր և Միջին Արևելքի նավթային հարստությունների շահագործումը կդառնա անգործնական, քիչ նպատակահարմար:

Այս պնդումը ևս, իհարկե, ճիշտ չէ: Եթե մտաբերենք Իրանի նավթի ազգայնացման շարժման ժամանակի մի քանի մոմենտները, ապա կտեսնենք, որ ամերիկյան բազմաթիվ ընկերություններ անգլիացիների ձեռքից այդ երկրի նավթը խլելու նպատակով իրանական իշխանություններին «շատ լիբերալ» առաջարկներ արեցին, որոնք բոլորն էլ այժմ ուժի մեջ գտնվող 50/50 % հարաբերու-

¹ Շատ հազվագյուտ դեպքերում միայն:

² Ոչ ոեալ հարաբերությունը:

թյունից ավելի բարձր էին: Այսպես, օրինակ, հիշենք «Տեկսաս Օյլ Կոմպանի» 60 % առաջարկը, «Սոկոնի-Վակոուս օյլի» 65 % առաջարկը, ԱՐԱՄԿՈ-ի 72 % առաջարկը և այլն: Այնուհետև ՍԻՐԻՊ-ի պայմանները, որոնք առաջին հաջաօրից շատ «լիբերալ» տեսք ունեն (թեև իրականության մեջ այդպես չեն) այդուհանդերձ համեմատած մյուս կոնցեսիոն գործող պայմանների հետ, ավելի բարենպաստ են: Մասնագետների կարծիքով ամեն ինչ հաշված (որը կրեբր չի հասնում 75/25 % հարաբերությանը) տոկոսները հանգում են 56/44 ռեալ հարաբերությանը՝ հագուտ իրանի: Այս պատճառով հակառակորդ մոնոպոլիստական խմբավորումները վախենում են, որ նոր պայմանները օրինակ ծառայելով՝ Իրաքի, Արաբիայի և Իրանի իշխանություններին կմղեն վերանայելու իրենց կոնցեսիոն նախկին պայմանագրերը: Այդ մասին է վկայում «Պետրոլիում Թայմս» ժուռնալում լույս տեսած հոդվածը, որտեղ ասված է, թե տակավին շատ շուտ է եզրակացնելու, որ իտալական նավթայինների գործունեությունը իրանում վտանգի տակ կղնի Մերձավոր և Միջին Արևելքում ընդունված հոնորարային 50/50 % հարաբերության սկզբունքը: Իտալացիներին շնորհված տերիտորիաներում նավթի գոյության մասին մինչև այժմ (1957 թ. սեպտեմբերը—2. թ.) ոչ մի կոնկրետ տվյալ չկա: Համենայն դեպս բանը նրանումն է, որ այս նախաձեռնությունը կարող է ձախողվել, այդ դեպքում՝ ընդունված 50/50 % հարաբերության սկզբունքը, ոչ թե միայն չի վտանգվի, այլ ընդհակառակը կամրապնդվի որպես զիջման օպտիմում աստիճան: Իսկ եթե այն հաջողությամբ պսակվի, ապա արաբական երկրների կառավարությունները պիտի սկսեն մտածել և հարց տալ արդյոք լավ չի լինի Իրանի օրինակին հետևել: Սակայն, ասում է հոդվածագիրը, տարածվող կրկյուղը փարատելու ստույգ դիտավորությամբ. «... շուտ է այդ մասին անհանգստանալու համար, արդյունքները տակավին չառ հեռու են, որպեսզի գոյություն տենեցող դրության վրա անդրադառնան»²:

Ինչպես տեսնում ենք, չնայած այն պատճառաբանություններին, թե այս նոր համաձայնագիրը երկյուղ ազդելու հիմք չունի, իրականության մեջ հոդվածի ամեն մի տողից վախի շունչ է փչում:

Այս բոլորից, սակայն, չի հետևում, որ ՍԻՐԻՊ-ի պայմաններն իդեալական են, որ նրանք, հենքի համեմատ մի քայլ առաջ լինելով

¹ The Petroleum Times, November 22, 1957, p. 1030.

² The Petroleum Times, September 13, 1957, p. 788.

հանդերձ, կարող են վերջնական օրինակ ծառայել Մերձավոր և Միջին Արևելքի նավթային կոնցեսիոն պայմանագրերի համար:

Կարևոր հանգամանք է նաև այն, որ այս բնագավառում, նոր ընկերությունների մուտք գործելով, Մերձավոր և Միջին Արևելքի գոյություն ունեցող մրցակցությունը մոնոպոլիստական խմբավորումների միջև «կվերաշխուժանա» և հսկաների տիրապետության պայմաններում ստեղծված կայունության վիճակը կխախտվի, պայքարը մոնոպոլիստական խմբավորումների միջև կվերսկսվի, գուցե և ավելի մեծ ուժով:

Իրան ներթափանցելու իտալական նավթային մոնոպոլիստական խմբավորումների այս ակտի մեջ կարելի է տեսնել նաև Միջազգային Կոնսորցիումի մաս կազմող մոնոպոլիստական ընկերություններին հակահարված հասցնելու փորձ: Այդ մասին է վկայում նշված ժուռնալի խմբագրական մի հոդվածը, որտեղ ասված է, թե «... եթե սինիոր Մատեիի¹ նախաձեռնությանը իտալական տեսանկյունից մոտենանք, ինչ խոսք դա ազգասիրական խոշոր ակտ է, սակայն, նա... այդ բանը չպետք է աներ ի վնաս իտալո-անգլո-ամերիկյան բարեկամության: Սինիոր Մատեին մի քանի առիթներով մեզ հիշել տվեց, թե իտալիային մերժվեց մասնակից դառնալ Իրանի Միջազգային Կոնսորցիումին»²...: Այս կապակցությամբ, «Պետրոլյում Թայմս» ժուռնալի խմբագրությունը անհրաժեշտություն է զգում ճշտություն մտցնել հայտնելով, որ եթե իտալիային չմերժեին, դժվար պիտի լիներ մերժել գերմանական և ճապոնական այն խմբավորումներին, որոնք նույնքան ցանկություն ունեին Կոնսորցիումին մասնակից դառնալու: Կոնսորցիումի մեջ ընդունվեցին միայն նավթային այն խմբավորումները, որոնք մինչև այդ գործել էին Մերձավոր և Միջին Արևելքում:

Սրան կարելի է առարկել նշելով, որ Կոնսորցիումի կապիտալի 5% պատկանում է փոքր, անկախ ընկերություններին: «Մեր պատասխանը պիտի լինի այն, որ դրանցից մի քանիսը արդեն սկսել են մուտք գործել Չեզոք Գոտու տերիտորիան»: Ոչ այնքան համոզիչ այս պատճառաբանությունը տալուց հետո, հոգվածագիրը ընդգծում է, թե իբրև անգլիական և ամերիկյան մոնոպոլիստական խմբավորումները դեմ չեն, որ իտալիան մուտք գործի նավթի միջազգային ասպարեզը, «... սակայն, ինչու, հարց է տալիս նա, անպայման այդ պետք է սկսվեր Մերձավոր և Միջին

¹ ԱՋԻՊ Միներաբիայի և Կիտապետական էնտե Նացիոնալե Իդրոկարբուրի նավթային մոնոպոլիստական այս զույգ ընկերությունների զեկավար գեմբերից մեկն է:

² The Petroleum Times, September 27, 1957, pp. 837—838.

Արևելքով, ու այն էլ այնպիսի պայմաններով, որ պիտի խախտեր զոյություն ունեցող *modus vivendi*-ն¹:

Չեզոք գոտին գրավում է Կուվեյտի և Սաուդյան Արաբիայի միջև ընկած 3.200 քառակուսի կիլոմետր տարածությունը և գտնվում է այս երկու պետությունների միասնական, հավասարազոր և անբաժան իշխանության տակ: Այդ տերիտորիայի նկատմամբ իշխանությունը հավասարապես պատկանում է Կուվեյտին և Սաուդյան Արաբիային: Նավթային մոնոպոլիաները այս շրջանով սկսեցին հետաքրքրվել Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, և միայն 1950—1952 թթ. է, որ առաջին գործնական արդյունքներին հասան: Այս շրջանում, հենց սկզբից սկսեցին գործել խոշոր մոնոպոլիստական խմբավորումներից անկախ ընկերությունները: Սակայն, որովհետև նրանցից շատերը անուղղակի կապեր ունեին խոշորների հետ, մյուս կողմից հետազոտվող տերիտորիաները ղեռնա այդ տարիներին մեծ հեռանկարներ չէին ներկայացնում, և վերջապես պայմանագրերի հոդվածները *Status quo*-ն խախտելու բնույթ չէին կրում, ուստի այս անկախները մոտաբար գործելու ժամանակ խոշոր դիմադրության չհանդիպեցին:

Բայց, երբ 1957 թ. վերջերին ճապոնական նավթային խմբավորումները սկսեցին այս տերիտորիայի նկատմամբ բանակցություններ վարել, սկզբում Սաուդյան Արաբիայի, ապա Կուվեյտի կառավարությունների հետ, անգլո-ամերիկյան և մյուս նավթային մոնոպոլիաները սկսեցին երկյուղի նշաններ ցուցաբերել, մանավանդ որ իրենց հիշողության մեջ դեռևս թարմ էր Իրանում իտալական նախաձեռնությունից բխող, հենրի համար տհաճ դրությունը:

Այժմ արդեն ճապոնացիներին հաջողվեց Չեզոք գոտու նկատմամբ Սաուդյան Արաբիայի և Կուվեյտի համաձայնությունները ապահովել:

Որպեսզի Չեզոք գոտու տերիտորիայի կամ տերիտորիալ ջրերի² նկատմամբ ձեռք բերվող որևիցե մի կոնցեսիա լիարժեք լինի անհրաժեշտ է, որ կոնցեսիոներ ընկերությունը ապահովված լինի միաժամանակ երկու տարբեր պետությունների՝ Սաուդյան Արաբիայի և Կուվեյտի համաձայնություններով:

¹ The Petroleum Times, September 27, 1957, pp. 837—838.

² Ճապոնական կոնցեսիան հենց այս տերիտորիալ ջրերին է վերաբերում:

«Ճապան Պետրոլիում Տրեյդինգ Կոմպանին»-այս կապակցությամբ սկզբում համաձայնության եկավ Սաուդյան Արաբիայի իշխանությունների հետ և ձեռք բերեց կոնցեսիոն իրավունք։ Սաուդյան Արաբիայի և Ճապան Պետրոլիում Տրեյդինգ Կոմպանիի միջև պայմանագիր կնքվեց 1957 թ. դեկտեմբերի 10-ին¹, որը ուժի մեջ մտավ 1958 թ. փետրվարին, երբ հաստատվեց կառավարության կողմից։ Սակայն, ինչպես ասացինք, «Ճապան Պետրոլիում Տրեյդինգ Կոմպանին» Չեզոք գոտու տերիտորիալ ջրերի նկատմամբ լրիվ իրավունք վայելելու համար անհրաժեշտ էր ձեռք բերել նաև Կուվեյտի իշխանությունների համաձայնությունը։ Այս նպատակով «Ճապան Պետրոլիում Տրեյդինգ Կոմպանին» հիմնեց մի դուստր ընկերություն՝ «Արաբիան Օյլ Կոմպանի Լիմիտեդը», որի անունից նույն ինքը՝ մայր ընկերության դիրեկտոր՝ պարոն Յամաշիտոն բանակցությունների մեջ մտավ Կուվեյտի իշխանությունների հետ։ Բանակցությունները հանգեցին 1958 թ. հուլիսի 5-ի՝ պայմանագրի ստորագրմանը, գրեթե այն նույն պայմաններով, ինչի համաձայնվել էր Սաուդյան Արաբիան։

Այժմ, միմյանց հետ համեմատելով, քննենք այս երկու պայմանագրերի մեզ հետաքրքրող հոգվածները։

Պայմանագրերի միջև ժամկետի հարցում հիմնական տարբերություն չկա, Կուվեյտինը նախատեսում է 44¹/₂ տարի, իսկ Սաուդյան Արաբիայինը՝ 44 տարի։ Այնուհետև, երկու պայմանագրերում էլ նախատեսված է, որ կոնցեսիոն ժամկետը լրանալուց հետո հնարավոր կլինի այն նորից երկարաձգել, մի բացառությամբ՝ այն չի երկարաձգվի եթե կառավարությունը ինքն կստանձնի շահագործել և կամ այն հանձնել տեղական նախաձեռնության (տեղական կապիտալին)։ Ինչ վերաբերում է կոնցեսիոն տարածությունների հարցին, ապա Կուվեյտի պայմանագիրը նախատեսում է օգտագործել տերիտորիալ ջրերը 6 ծովային մղոն տարածությամբ, ու նշում է սահմանային կետերն անհրաժեշտ մանրամասնություններով։ Սաուդյան Արաբիայինը՝ նախատեսում է տերիտորիալ ջրերը ընդհանրապես, որը եթե ելնենք 1958 թ. փետրվարի 6-ի կառավարական դեկրետից, պիտի հասկանալ 12 ծովային մղոն տարածություն՝ սկսած ծովափի մի որևիցե կետից։

¹ The Petroleum Times, Supplement to vol. LXII, № 1575 February 14, 1958.

² The Petroleum Times, Supplement to vol. LXII, № 1590. July 18, 1958.

Այս երկու պայմանագրերի տարբերությունն այն է, որ Կու-
վեյտին հասնող ընդհանուր եկամուտը կազմելու է ընկերության
շահույթների 57%, մինչդեռ Սաուդյան Արաբիային՝ 56%:
Պետք է նշել, որ այս տոկոսները ռեալ նշանակություն ունեն։ Այ-
նուհետև, երկու դեպքերում էլ տարեկան ռենտա նշանակված է
մեկ ե կես միլիոն դոլար, իսկ շահադործման անցնելուց հետո
այդ պիտի ավելացվի ես մեկ միլիոն դոլարով։ Հոնորարների հա-
մար սահմանված միլիոնում գումարը երկու և կես միլիոն դոլա-
րից պակաս չպետք է լինի։ Այս պայմանագրերում նոր էլեմենտ է
նաե այն, որ հոնորարային իրավունքները տարածվում են ընկե-
րության բոլոր գործունեությունների վրա, ինչպես տեղական այն-
պես էլ արտասահմանյան։

Կուվեյտի պայմանագրում կան հոգվածներ, որոնց համաձայն
վեճի ժամանակ ընկերությունը որպես մասնավոր ձեռնարկ իրա-
վունք չպիտի ունենա իր երկրի կառավարության՝ միջամտությու-
նը խնդրելու։ Սա իհարկե, կարևոր պայմաններից մեկն է, որը Կու-
վեյտին դերժ պիտի պահի այն տհաճ հավանականություններից,
որոնց ենթակա եղավ իրանական կառավարությունը 1951—
1954 թթ. երկրի նավթային հարստությունները ազգայնացնելու
ժամանակ, երբ Բրիտանական կառավարությունը անընդհատ մի-
ջամտում էր, որպես Անգլո-Իրանական նավթային ընկերության
քաժնեկիցը։

Այս ասպարեզը նորեկների մուտք գործելու երևույթը բացա-
տրելիս նշեցինք նաև, որ նորեկ համարվող ընկերություններից մի
քանիսը ուղղակի կամ անուղղակի կապերով կապված են այդ
շրջանում գործող խոշոր խմբավորումների հետ։ Ծիշտ է, որ Ճա-
պոնական այս նավթային մոնոպոլիստական ընկերության մասին
կոնկրետ տվյալներ չունենք պնդելու համար, թե «Ճապան Պետրոլ-
յում Տրեյդինգ Կոմպանին» սերտ կապեր ունի Մերձավոր և Միջին
Արևելքում գործող անգլո-ամերիկա-հոլանդական նավթային խո-
շորագույն մոնոպոլիաների հետ, սակայն, հայտնի է, թե Ճապո-
նական այս ընկերությունը իր կոնցեսիոն տերիտորիաներում հե-
տախուզական աշխատանքների գործը հանձնեց «Ինտերնեյշնլ
Դրիլլինգ Կոմպանի» Ն. Վ. Ընկերությանը, որը Հոլանդիայում
գրանցված լինելով հանդերձ, իրականության մեջ հանդիսանում է
միջազգային ընկերություն, որի մեջ մաս են կազմում ամերիկ-
յան, անգլիական և ֆրանսիական ամենախոշոր նավթային մոնո-
պոլիստական ընկերությունները, բացի, իհարկե, Հոլանդականից։

¹ Տվյալ գեղջում հապոնական կառավարություն։

«Ինտերնեյշնըլ Դրիլինգը», Մերձավոր և Միջին Արևելքում գործող մյուս կոնցեսիոն ընկերությունների հաշվին, նույնանման շատ աշխատանքներ է կատարում: Այն փաստը, որ խոշոր մոնոպոլիստական ընկերությունները չեն առարկում, որ այս ընկերությունը իր ծառայությունները մատուցի «Ճապան Պետրոլյում Տրեյդինգ Կոմպանիին», արդյոք որոշ չափով չի խոսում այն մասին, թե ճապոնական նավթային այս խմբավորումը բոլորովին էլ օտար չէ ամերիկա-անգլո-հոլանդական նավթային խոշոր մոնոպոլիստներին: Այնուհետև, այն հանգամանքը, որ ճապոնական նավթային այս խմբավորումը ֆինանսական և գործարար կապերով զոդված է ճապոնական մի շարք այլ նավթային ընկերությունների հետ, որպիսիք են՝ «Միցուրիշի Օյլ Կոմպանին», «Նիպպոն Պետրոլյում Ռիֆայնինգ Կոմպանին», «Կոա Օյլ Կոմպանին», «Թոա Նենրյո Կոգյո ԿԿ-ն, Շոուա Օյլ Կոմպանին», որոնք բոլորն էլ փոխադարձ շահերով կապված են ամերիկյան և անգլիական ընկերությունների հետ, ինչպես «Թայդվատեր Օյլ Կոմպանին», «Տեկսաս Կորպորեյշնը», «Կալաբքս Օյլ Պրոդակց Կոմպանին», «Ստանդարդ Վակուում Օյլ Կոմպանին», «Անգլո Սաքսոն Պետրոլյում Կոմպանին»¹։ Սրանից կարելի է եզրակացնել, որ «Ճապան Պետրոլյում Տրեյդինգը» բոլորովին էլ անցանկանալի նորեկ չէ՝ այս շրջանում վաղուց հաստատված մոնոպոլիստների համար:

«Պան Ամերիկըն Պետրոլյում Կորպորեյշնը» (ԱՄՆ) և (Սաֆֆայր Պետրոլյում Լիմիտեդը» (Կանադա) Իրան մուտք գործող վերջին նորեկներն են: Այս ընկերությունները միմյանցից անկախ են, սակայն, նրանց կոնցեսիոն պայմանները հիմնականում նույնանման են, որոնք իրենց հերթին շատ են նման Սիրիո-ի պայմաններին:

«Պան Ամերիկըն Պետրոլյում Կորպորեյշնը»՝ «Ստանդարտ Օյլ Կոմպանի Օֆ Ինդիանայի» դուստր ընկերություններից, 1958 թ. ապրիլ ամսին համաձայնության եկավ Իրանի նավթի Ազգային Ընկերության հետ միասին շահագործելու Պարսից ծոցի հյուսիս-արևելյան շրջանի տերիտորիալ ջրերի ընդերքի հարստությունները, և այդ նպատակի համար կազմվող ընկերության՝ «Իրան Պան Ամերիկըն Օյլ Կոմպանիին» (ԻՊԱԿ) շնորհվեց համապատասխան կոնցեսիոն իրավունքներ, 16 հազար քառակուսի կիլոմետր տարածության վրա, 25 տարվա ժամկետով, տասնհինգ տարով երկարաձգելու իրավունքով²:

¹ World Petroleum, Annual Refinery Review, July 15, 1958, p. 69.

² The Petroleum Times, Supplement to vol. LXII № 1586. May 23,

Այս ընկերության հոնորարային և շահույթների բաշխման սխեմանը ոչնչով չի տարբերվում ՍԻՐԻՊ-ի պայմաններից: ՍԻՐԻՊ-ի և ԻՊԱԿ-ի պայմանագրերի եղած տարբերությունը այն է, որ վերջինը կոնցեսիայի 13 տարուց հետո ռենտա պետք է վճարի. առաջին հինգ տարին 400 դոլլար՝ ամեն մի քառակուսի կիլոմետրին, երկրորդ 5 տարին՝ 480 դոլլար, այնուհետև, մինչև կոնցեսիայի վերջը՝ տարեկան 600 դոլլար: Մի ուրիշ կարևոր տարբերություն է այն, որ հետախուզական և հորատման աշխատանքների հավանական հապաղումները կանխելու նպատակով ԻՊԱԿ-ի անունից «Ստանդարդ Օյլ Կոմպանի 0ֆ Ինդիանան» ամեն մի հապաղած ամսի դիմաց երաշխավորում է վճարել 350 հազար դոլլար, բացառությամբ, անշուշտ, երբ այդ հապաղումը cas de force majeure-ի հետևանք է¹:

Առաջին հայացքից այս պայմանագիրը ՍԻՐԻՊ-ի պայմանագրից ավելի շահավետ է երևում: Սակայն դեռևս հնարավոր չէ այդ մասին եզրակացություններ անել մինչև այն ժամանակ, երբ այդ ընկերությունները կանցնեն շահագործման էտապին և հոնորարների ու շահույթների հոգևածները կսկսեն իրենց գործնական դերը խաղալ:

«Սաֆֆայր Պետրոլյում Լիմիտեդը», ինչպես ասացինք, ղեկավարվում է հիմնական այն նույն կոնցեսիոն պայմաններով, որով «Իրան Պան Ամերիկըն Օյլ Կոմպանին»: Գլխավոր տարբերությունները կախում են նրանում, որ վերջինի կապիտալը 7,5 միլիոն դոլլ է, մինչդեռ Սաֆֆայրինը տասը անգամ պակաս: Այնուհետև, հապաղումների դիմաց վճարելիք փոխհատուցումների գումարը սահմանված է 350 հազար դոլլար, սակայն, այդ չի տարածվում հապաղված ամեն մի ամսի վրա, այնպես ինչպես կիրառվում է ԻՊԱԿ-ի կապակցությամբ:

«Սաֆֆայր Պետրոլյում Լիմիտեդը» այս նպատակի համար հիմնել է «Իրան Կանադա Օյլ Կոմպանին» (ԻՐԿԱ): Այս ընկերությունը շնորհված կոնցեսիոն տարածությունները գտնվում են Իրանի հարավում՝ Օմանի ծովի ափին, Մեկրանի պրովինցիայի հյուսիսում² համարյա թե կողք կողքի գտնվող երկու առանձին հատվածներով, ընդամենը հազար քառակուսի կիլոմետր տարածությամբ:

Սրանք են ամփոփ ամենաաչքի ընկնող նավթային նոր կոնցեսիաները և կոնցեսիոն ընկերությունները, որոնք սկսել են մուտք գործել Մերձավոր և Միջին Արևելք, որտեղ մինչև վերջին

¹ Կամքից անկախ պաշտոնների հեռանքով, անսպասելի պաշտոնների:

² ՍԻՐԻՊ-ի կոնցեսիոն տարածություններին կից:

Ժամանակներս միջազգային հսկա մոնոպոլիաները հաստատել էին իրենց անբաժան տիրապետությունը և ստեղծել կայուն վիճակ։ Սրանց զուգահեռ փորձեր արվեցին և տակավին էլ շարունակվում են արվել ուրիշ ընկերությունների կողմից, որոնք սակայն, ընդհանուր վիճակի վրա նկատելիորեն չէին կարող ազդել։ Այսպես օրինակ, 1953 թ. ապրիլին Ծմենի կառավարությունը հետախուզական իրավունքներ շնորհեց Արևմտյան Գերմանիայի նավթային մոնոպոլիստական խմբավորումներից Դիլման, Բերգրաուս և Բենհայմ ընկերությանը։ 1955 թ. 30 տարվա ժամկետով կոնցեսիոն իրավունքներ ձեռք բերեց «Ծմեն Դեվլոպմենտ Կորպորեյշնը» ամերիկյան ընկերությունը։ Նրան հանձնվեցին նաև երկրի այլ հանքային հանքավայրերը հետախուզելու իրավունքը։ Ամենաթարմ տեղեկությունների համաձայն, «Ստանդարդ Օյլ Օֆ Նյու Ջերսի» դիրեկտոր Հ. Վ. Պեյջը բանակցությունների մեջ է իրանական կառավարության հետ, կոնցեսիաներից ազատ մնացած, Իրանի հարավ-արևմտյան շրջանների նկատմամբ հետախուզական իրավունքներ ձեռք բերելու համար։ Ինչպես հաղորդում է «Պետրոլյում Թայմս» ժուռնալի թղթակիցը, Պեյջը մտադիր է առաջարկել միանվագ գումարի վճարում և պահել հին 50/50 %-ի համամասնությունը։ Նրա կարծիքով այս առաջարկով իրանցիներին ավելի կարելի է շլացնել։ Իրականության մեջ, սակայն, հոնորարների կապակցությամբ՝ սա հին կարգերի վերահաստատումը կլինի։ Նման նպատակով ու Իրանի տերիտորիալ ջրերի նկատմամբ կոնցեսիոն իրավունքներ ձեռք բերելու համար դիմումներ են ներկայացրել նաև «Կոնտինենտալ Օյլ Կոմպանին», «Ամերադա Պետրոլյում Կորպորեյշնը», «Ստանդարդ Օյլ Օֆ Օհայոն» և «Սիտիզ Սերվիս Կոմպանին», որոնք բոլորն էլ «Կոնորադա Պետրոլյում» խմբի մասն են կազմում։

Գերմանական նավթային մոնոպոլիա «Դեյչ էրդոել» դուստր ընկերություն՝ «Կոնկորդիա Օյլ Կոմպանին» արդեն հորատման աշխատանքներ է սկսել Սիրիայում (ՄԱՌ) ձեռք բերած կոնցեսիոն տարածություններում, որոնք գտնվում են էլ-Հասսակիյե և Կամիշլիի միջև ընկած շրջանում, Թուրքիայի Ռամանդաղ և Իրաքի Այն-Չալահ նավթակիր շրջաններից ոչ շատ հեռու։

Կարաչուկում (նույնպես ՄԱՌ-ի սիրիական շրջան), որտեղ «Մենհոլ Կոմպանին», «Ատլանտիկ Ռիֆայնինգ Կոմպանի» և «Պորսմութ Ստիլ Կոմպանի» հետ միասին հետախուզություններ էին կատարում, կոնցեսիոն իրավունքները նրանց ձեռքից հետ վերցվեց այն բանից հետո, երբ Միացյալ Արաբական Ռեպուբլիկ-

կայի կողմից ընդունվեց օրենք, որով նավթային հարստությունների կապակցությամբ կոնցեսիաների տնօրինությունը հանձնվեց այդ նպատակի համար ստեղծված նավթային հարցերի Գերագույն Կոմիտեին: Այդ մարմինը իր հերթին տեղական կապիտալով և նախաձեռնությամբ ստեղծելով համապատասխան կազմակերպություններ, համառոտորեն կոնկրետացրեց հետո, հայտնաբերել է հարուստ նավթահանքեր: Նշենք նաև, որ ՄԱԽ-ի եզրակացական շրջանում տեղական կապիտալով և նախաձեռնությամբ հիմնվեց նավթային հարստությունների հետադուրս առաջին ավազային ընկերությունը՝ «Սոփիստե Ժեներալ դե Պետրոլը»: Այս ընկերության գլխավորը Սիլվիոյ, մամուլի ներկայացուցիչների առաջ հանդես գալով, հայտարարեց, թե սա հանդիսանում է Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրների նավթարդյունաբերության պատմության մեջ առաջին դասավազային ընկերությունը: Այս ասպարեզը մինչև վերջին ժամանակներս փակ էր մնացած տեղական կապիտալի առաջ, և կարծես օտարերկրյա կապիտալի մոնոպոլ սեփականությունն էր դարձել:

Խե այս կարգի իրադարձությունները, ինչ անդրադարձումներ և հետևանքներ են ունենալու այս շրջանի նավթարդյունաբերության և այնտեղ գործող կոնցեսիոն ընկերությունների հետագա վիճակի վրա, այդ մասին կուհումներ անելու կարիքը չկա, որովհետև, ընդհանուր տեղեկները ցույց է տալիս, թե այս ասպարեզում ինչ ուղղությամբ են ընթանալու գալիք իրադարձությունները:

Եթե ավազանացում եղավ, ինչ խոսք, որ բոլոր՝ մեծ թե փոքր՝ նավթային մոնոպոլիստական խմբավորումները կզրկվեն Մերձավոր և Միջին Արևելքի նավթը շահագործելու իրավունքից, և թալանչիական մասշտաբների հասնող շահագործումից բխող վիթխարի շահույթներից: Սակայն, մինչ ավազանացումը հետաքրքիր է քննել, թե ինչ հետևանքներ կունենա նորեկների կողմից, այս բնագավառը մուտք գործելը:

Առաջին անմիջական հետևանքը կլինի այն, որ Մերձավոր և Միջին Արևելքում նավթային մոնոպոլիստների համար վերջերս (և ընդ որում մեծերի միջև երկար պայքարից հետո) ստեղծված կայունության վիճակը կխախտվի: Եվ երկրորդ, այս երկրների իշխանությունները հետգհետե ավելի մեծ հետևողականությամբ կպահանջեն գոյություն ունեցող կոնցեսիոն պայմանների վերանայումը:

¹ Le Journal d' Egypte, Le Caire. 18 Mars, 1958.

Այդ մասին է վկայում այս շրջանի նավթարդյունաբերությանը վերաբերող հարցերին մոտիկից ծանոթ հետևյալ երկու անձնավորությունների (մեկը տեղացի, իսկ մյուսը անգլիացի) խոստովանությունները: Սաուդյան Արաբիայի «նավթային Հարցերի խորհրդի» նախագահ Աբդուլլահ Քարիբին¹, այս կապակցությամբ, վերջերս հայտարարել է, որ Կուվեյտ-Ճապոնական համաձայնագրի պայմանները լավ ընդունելություն գտան արաբական շրջաններում, ուստի չի բացառվում այն հավանականությունը, որ գալիք տասը տարիների ընթացքում այդ պայմանները կիրառում գտնեն Արաբական երկրներում: Աբդուլլահ Քարիբու այս հայտարարությունը պետք է համարել համեստ կանխատեսում: Տասը տարի հետո հավանաբար այս երկրների նավթային հարստությունների շահագործման այժմյան Կուվեյտ-Ճապոնական կոնցեսիոն պայմաններից ավելի բարենպաստ պայմաններ ձեռք բերվեն: Չի կարելի նաև բացառել աղգայնացման հավանականությունը:

Որ այս ասպարեզում արդեն status quo-ի խախտում կա, այդ այսօրս չքի զարնող փրականություն է, ու այդ մասին վկայում են Գ. Քուզենդհատի (հայտնի նավթային էկոնոմիստ) խոստովանությունները, թե ք... ինչ պետք է սպասել, եթե Մերձավոր Արևելյան պետությունները օգտագործելով իրենց պայմանագրային իրավունքները, գոյություն ունեցող կոնցեսիաների պայմանների վերանայում պահանջեն, դրանք նոր պայմանագրերի (իտալական, ճապոնական և այլն—Ղ. Ք.) հողվածների հետ համաձայնեցնելու համար: Իտալո-իրանական պայմանագիրը հարված հասցրեց 50/50 %-ի հարաբերության ֆորմուլային: Իսկ ք... Կուվեյտ-Ճապոնական պայմանագիրը,— ինչպես ընդգծում է հողվածագիրը,— դեռևս ավելի հեռու է գնում: Ըստ որում թայն ճանապարհներ են բացել նոր և ավելի բարենպաստ պայմանների ֆոնի վրա հին պայմանագրերը վերանայելու համար: Այնուհետև ասում է նա, ք... անուրանալի ճշմարտություն է այն փաստը, որ միջազգային խոշորագույն խմբավորումների և հատկապես ամերիկյան նավթային մոնոպոլիաների կողմից (1920-ական թվականներից սկսած մինչև 1950-ական թվականները) ստեղծված մոնոպոլ դրությունը արդեն խախտվել է: Այս ասպարեզը մոտք են գործում գերմանական, ֆրանսիական, շվեյցարական, իտալական... և այլ նավթային մասնագետներ»²:

¹ The Petroleum Times, September 26, 1958, p. 793.

² The Petroleum Times, September 26, 1958, pp. 793—4.

³ Նույն տեղում: (Երբ նա մասնագետներ է ասում պետք է հասկանալ մոնոպոլիստական խմբավորումներ):

Ամփոփելով նորերի կամ անկախների ներթափանցման հարցը Մերձավոր և Միջին Արեւելքի նավթարդյունաբերության մեջ անհրաժեշտ ենք համարում նշել հետեւյալը:

Իմպերիալիստական խոշոր տերութիւնները և առաջին հերթին Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները աշխատում են որեւէ ձեռով յարձադատույց լինել այն երկրների նկատմամբ, որոնք ակտիվ մասնակցութիւն են ունենում զանազան իմպերիալիստական խումբավորումներում և ռազմական բլոկներում: Հաճախ նորերը կամ անկախները որեւէ ձեռով կապված են լինում խոշոր մոնոպոլիաների հետ և հանդիսանում են նրանց կցորդները: Այդպիսով, տվյալ նոր երևույթը կարելի է նկատել որպէս հիշյալ երկրներում գաղութարարների ազդեցութիւնը կամ գաղութականութիւնը պահպանելու բաղձալան ձեւերից մեկը:

Այնուհետեւ, նորերի կամ անկախների երեւելը հետեւանք է այն կոնֆլիկտների, որոնք մեր օրերում հաճախ տեղի են ունենում գաղութատեր պետութիւնների և գաղութային երկրների միջև:

Նոր երևույթը բացատրող կարևոր գործոններից է սոցիալիստական հզոր լադերի կողմից տարվող հետևողական քաղաքականութիւնը՝ նրա եղբայրական, անշահախնդիր օգնութիւնը թույլ դարգացած երկրների ժողովրդական տնտեսութեանը: Այս հանգամանքը որոշ չափով սահմանափակում է մոնոպոլիաների թելադրելու հնարավորութիւնները և հասկանալի է դարձնում շահույթի և հոնորարների վերանայման նոր պահանջները:

Եվ վերջապէս, որոշ երկրներ իրենց ազգային անկախութիւնը ձեռք բերելուց հետո ավելի կամ պակաս չափով դրսևորում են ինքնուրույնութիւն՝ տնտեսական և քաղաքական մի շարք հարցեր լուծելիս:

Այսպիսով, այս նոր երևույթը կարելի է գիտել որպէս տեղաշարժ մոնոպոլիաների անառարկելի տիրապետութեան վերացման ուղղութեամբ: Բայց մեկ մոնոպոլ կազմակերպութիւնը մյուսով փոխարինելով, նույնիսկ ավելի նպաստավոր պայմաններով, իմպերիալիզմի ջահագործման էութիւնը այս երկրներում չի փոխվում:

Մերձավոր և Միջին Արեւելքի երկրների տնտեսութիւնը, նույն թվում նաև նավթարդյունաբերութիւնը կսկսի ազատ զարգանալ, երբ կվերացվի մոնոպոլիաների հսկողութիւնը, երբ նրանք դուրս կվաճակեն այդ շրջաններից և ժողովուրդներն իրենք կդառնան իրենց Հայրենիքի բոլոր հարստութիւնների տերը:

А. К. ТУРЯНИЦ

НОВЫЕ НЕФТЯНЫЕ КОНЦЕССИИ В СТРАНАХ БЛИЖНЕГО И СРЕДНЕГО ВОСТОКА

Резюме

В статье указывается, как в течение последних лет в нефтяную промышленность Ближнего и Среднего Востока стали проникать сравнительно мелкие компании (так называемые *outsiders-ы*), независимые от нефтяных картелей. Отмечая изменения, происшедшие после второй мировой войны в соотношении сил между лагерем социализма и капитализма, а в зависимых странах между империализмом и национально-освободительными силами, автор показывает, как правящие круги ряда стран Ближнего и Среднего Востока под влиянием национально-освободительной борьбы народов этих стран за самоопределение и национальную независимость, освобождаются от господствующего влияния иностранных империалистических монополий и, в свою очередь, вступают в контакты с компаниями, стоящими вне картелей и устанавливают торговые и другие связи со странами социалистического лагеря.

В статье анализируются события, связанные с деятельностью этих небольших компаний *outsiders-ов*, рассматриваются связи этих «независимых» компаний с крупными монополиями.